

*F. Wolański*

## KAZNODZIEJSTWO BERNARDYŃSKIE WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO W XVIII WIEKU (ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM EPOKI SASKIEJ)

Franciszkanie niemal od początku swojego istnienia już w XIII w. przybywali w granice Wielkiego Księstwa Litewskiego, budując tradycję związków zakonu z jego ziemiami na długo przed XIV stuleciem kiedy stali się jedną z głównych sił wspierającą chrystianizację kraju w obrządku łacińskim. Pierwsze klasztory zgromadzenia powstały na Litwie już w XV stuleciu: w Wilnie w 1468 r., w Kownie w 1471 r., w Tykocinie w 1469 i Połocku w 1498 r.<sup>1</sup> W roku 1517 r. papież Leon X bullą "Ite vos" usankcjonował proces wewnętrznej reformy wśród braci mniejszych i podział zakonu na dwie główne części. W konsekwencji na Litwie działały od tej pory obok siebie dwie wspólnoty franciszkańskie Bracia Mniejsi Regularnej Obserwacji zwani na ziemiach Rzeczypospolitej bernardynami oraz Bracia Mniejsi Konwentualni<sup>2</sup>.

Bernardyni długo nie posiadali osobnej prowincji zakonnej a na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. Utworzona w 1530 r. prowincja litewska przetrwała do 1570 aby zostać wtedy ponownie częścią prowincji polskiej co było reminiscencją wstrząsów w Kościele katolickim okresu reformacji. W efekcie kolejnych przekształceń bernardyni litewscy funkcjonowali najpierw w ramach prowincji małopolskiej następnie od roku 1637 małopolsko-litewskiej i dopiero od 1731 r. w strukturze na trwałe utworzonej prowincji litewskiej<sup>3</sup>.

Ta ostatnia w szczytowym okresie rozwoju około 1772 r. liczyła 31 placówek zakonnych z czego 27 posiadało status konwentu a cztery rezydencji. Prowincja nosiła symboliczne

<sup>1</sup> *Kiaupe Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A.* Historia Litwy od czasów najdawniejszych do 1795 r. Warszawa, 2007. S. 177.

<sup>2</sup> *Pandžić B.* Zakony św. Franciszka w Europie w XVI–XVIII w. // Zakony franciszkańskie w Polsce / Pod red. J. Kłoczowskiego. T. 2: Franciszkanie w Polsce XVI–XVIII w. Cz. 1. Niepokalanów, 1998. S. 47.

<sup>3</sup> *Gapski H.* Zakony franciszkańskie w Polsce nowożytnej XVI–XVIII wieku // Zakony franciszkańskie w Polsce / Pod red. J. Kłoczowskiego. T. 2: Franciszkanie w Polsce XVI–XVIII w. Cz. 1. S. 19–30.

wezwanie patrona kraju św. Kazimierza Jagiellończyka a konwentem kustodialnym był klasztor wileński. We wszystkich placówkach bernardyńskich w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego przebywało we wspomnianym okresie w sumie 511 zakonników w tym 274 kapłanów, 237 kleryków i laików. Warto dodać, że największe klasztory zgromadzenia oprócz Wilna (51 zakonników) znajdowały się w Nieświeżu (40 zakonników), Grodnie (39 zakonników), Budślawiu (25 zakonników), Druji (25 zakonników), Słonimiu (25 zakonników)<sup>4</sup>.

Część wymienionych klasztorów korzystała z silnego wsparcia magnackiego np.: radziwiłłowskiego jak konwenty w Nieświeżu i Słonimiu. Warto również dodać, że tego typu pomoc była wyrazem złożonej polityki prestiżowej i religijnej warstw uprzywilejowanych, polegającej m. in. na podtrzymywaniu przez rody magnackie i szlacheckie związku z zakonami, czego ważnym elementem było również fundowanie klasztorów. Bernardynów w Wielkim Księstwie Litewskim wspierali obok Radziwiłłów m.in. Ogińscy, Sapiehowie, Sanguszkowie, Pacowie oraz znaczna ilość rodów średnioszlacheckich np.: w XVII i XVIII w. Matuszewiczowie herbu Łąbędź.

Nie wiemy dokładnie jaka część kapłanów bernardyńskich pełniła posługę kaznodziejską musiała być to jednak grupa duża. Wiązało się to z regułą zakonu kładącą nacisk na posługę przepowiadania słowa bożego. Zgodnie z prawodawstwem zakonnym kaznodzieja posiadał szczególnie, wysoki status w konwencie. Zakładano, że musi reprezentować odpowiednie zdolności i kompetencje ponieważ głoszenie słowa oznaczało sprawowanie urzędu kaznodziei. Sprawujący go zakonnik cieszył się zresztą z tego powodu pewnymi przywilejami, które miały umożliwić mu pracę duszpasterską. Stąd zwolnienie z udziału w niektórych wspólnych modlitwach oraz z wielu prac wykonywanych przez większość innych zakonników. W zależności od potrzeb i możliwości klasztoru mogło w nim funkcjonować od jednego do nawet kilku kaznodziejów. Najczęściej było ich dwóch jeden odpowiadał za nauczanie niedzielne, drugi za świąteczne. Czasami ustanawiano również kaznodzieję głoszącego w języku niemieckim, tak było np.: w kościele św. Anny w Wilnie<sup>5</sup>.

„Reguła” oraz statuty zakonne określały nie tylko formalnie miejsce kaznodziejów w zakonie Braci Mniejszych<sup>6</sup> znajdujące się tam zapisy precyzowały również zasady wyboru kandydatów przeznaczonych do tej posługi. Co ważne w wymienionych dokumentach znajdowały się wymagania stawiane kaznodziejom w związku z edukacją i formacją, jakie mieli przejść zanim zaczną pełnić swoją posługę. Było to istotne ponieważ zakładano, że do pełnienia tych obowiązków mieli być kierowanie najzdolniejsi i dobrze wykształceni zakonnicy. Przez większą część XVIII stulecia, do reformy kształcenia przeprowadzonej na

<sup>4</sup> Tabele Źródłowe // Zakony męskie w Polsce w 1772 roku / Komitet redakcyjny L. Bieńkowski, J. Kłoczowski, Z. Sułowski. Lublin, 1972. S. 190–191.

<sup>5</sup> Grudziński K. Wilno // Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych / Pod red. H. E. Wyczawskiego. Kalwaria Zebrzydowska, 1985. S. 438.

<sup>6</sup> W myśl reguły kaznodzieja powinien byli dawać szczególnie dobre świadectwo. Zob. *Hardick L., Terschlüsen J., Esser K.* Franciszkańska Reguła życia. Niepokalanów, 1988. S. 153; *Wyczawski H.* Statuty Zakonu Bernardynów w Polsce 1453–1795 // Prawo Kanoniczne. 1982. Z. 25. Nr. 1–2. S. 179–196; *Kantak K.* 1) Bernardyni polscy. T. 1. Lwów, 1933. S. 73–90; T. 2. S. 181–199; 2) Życie wewnętrzne bernardynów w dobie przedtrydenckiej // Przegląd Teologiczny. 1929. Z. 10. S. 261–263; 3) *Capitula nec non Constitutiones. F. F. Minorum Observantium (Bernardinorum) Provinciae Poloniae 1453 (1467)–1628* // Collectanea Theologica. 1934. Z. 15. S. 459–462; *Iriarte L.* Historia franciszkanizmu. Kraków, 1998. S. 44–46; *Moorman J.* A History of The Franciscan Order from its origins to the year 1517. Oxford, 1968. S. 46–60, 147–154; *Nimmo D.* Reform and Division in the Medieval Franciscan Order. From Saint Francis to the foundation of The Capuchins. Roma, 1987. S. 1–40.

Litwie w 1768 r., bernardyńskie studia zakonne korzystały z wzorów ukształtowanych jeszcze w systemie scholastycznym, a głównym autorytetem, z którego myśli czerpano był Duns Szkot, choć niezmiennie od XIII w. ważną rolę odgrywała również refleksja św. Bonawentury<sup>7</sup>. Reminiscencją walki z reformacją była obecność w programie studium wykładów z zakresu teologii pozytywno-kontrowersyjnej<sup>8</sup>. Studium zakonne starano się organizować w klasztorach o możliwie lepszym statusie materialnym, umożliwiającym utrzymanie grupy studentów, którzy aby mieć czas na efektywną naukę, mieli być zwolnieni z wykonywania większości prac w konwencie. Ważnym i zrozumiałym warunkiem powstania studium było również posiadanie dużej biblioteki klasztornej<sup>9</sup>. Odpowiedzialność za proces kształcenia spoczywała na wybieranym na trzyletnią kadencję, lektorze studium.

Kształcenie kleryków mających pełnić obowiązki kaznodziejskie rozpoczynało się, tak jak wszystkich zakonników, od studium retoryki. Zdolniejsi klerycy mieli później realizować pełny program studium filozofii i teologii<sup>10</sup>. Potencjalni kaznodzieje musieli spełniać nie tylko wymagania intelektualne, lecz także fizyczne np.: dysponować odpowiednim głosem. Dla przyszłych kaznodziejów kształcenie w studium oznaczało m.in. zdobycie koniecznej wiedzy z zakresu retoryki i opanowanie związanych z jej stosowaniem umiejętności praktycznych. Co ciekawe o szczegółach kształcenia przyszłych kaznodziejów bernardyńskich w epoce saskiej najwięcej wiadomo w odniesieniu właśnie do prowincji litewskiej. Dotyczy to przede wszystkim studium zakonnego w Budstawiu. W ramach ćwiczeń homiletycznych klerycy przygotowywali i wygłaszali tam w ciągu roku po dwa kazania w języku polskim i po łacinie. Teksty przed ich wygłoszeniem miały być sprawdzone i poprawione przez innych zakonników. Przepowiadanie oceniane była również w ramach publicznego wystąpienia pod względem formalnym. Egzaminatorów interesował sposób mówienia oraz co dla barokowej manieri kaznodziejskiej miało ogromne znaczenie także umiejętność, zastosowania odpowiedniej gestykulacji<sup>11</sup>. Informacje o wspomnianych ćwiczeniach zachowały się w postaci, pochodzących z drugiej połowy XVIII w., rękopiśmiennych kazań ze studium zakonnego w Budstawiu. Obecnie są one przechowywane w Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego<sup>12</sup>.

Głównym świadectwem aktywności kaznodziejskiej bernardynów w Wielkim Księstwie Litewskim są zachowane teksty ich przepowiadania. Dla epoki saskiej znaczący dorobek pozostawiło pięciu kaznodziejów należących do prowincji litewskiej: Ludwik Bychowiec,

<sup>7</sup> Brown S. Duns Szkot i jego szkoła // Historia filozofii zachodniej / Pod red. R. Popkina. Poznań, 2003. S. 281–287; Czerkawski J. Rola szkotyizmu w kulturze filozoficznej czasów nowożytnych // Zakony franciszkańskie w Polsce. T. 2. Cz. 1. Niepokalanów, 1998. S. 244–271.

<sup>8</sup> Zob. Natoński B. Humanizm jezuicki i teologia pozytywno-kontrowersyjna od XVI do XVIII w. Nauczanie i piśmiennictwo. Kraków, 2003.

<sup>9</sup> Wyczawski H. Kościelne zbiory biblioteczne (wiek XVI–XVIII) // Dzieje teologii katolickiej w Polsce. T. 2. Cz. 1. Lublin, 1975. S. 533; Kantak K. Bernardyni polscy. T. 2. S. 300; Gonczarowa W. O manuskryptach klasztoru oo. bernardynów w Wilnie // Nasza Przeszłość. 1994. Z. 84. S. 299–321; Flaga J. Formacja i kształcenie duchowieństwa zakonnego w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII w. Lublin, 1998. S. 82–82.

<sup>10</sup> Błażkiewicz H. Szkoła franciszkańska. S. 309–310; Kantak K. Bernardyni polscy. T. 2. S. 298–299; Czerkawski J. Filozoficzna szkoła franciszkańska w XVIII wieku // Roczniki Humanistyczne. 1986. T. 24. Z. 2. S. 119–126. — Kleryków uważanych za mniej zdolnych kształcono w ramach kursu skróconego, który nie obejmował teologii spekulatywnej. Trzeba dodać, że już w domu neoprofesorów prowadzono również zajęcia z zakresu teologii ascetycznej i mistycznej.

<sup>11</sup> System kształcenia u bernardynów był po 1762 r. stopniowo reformowany we wszystkich prowincjach zakonnych w Rzeczypospolitej. Czasami nawet z pomocą jezuitów. Zob. Flaga J. Formacja i kształcenie duchowieństwa zakonnego. S. 195, 198; Kantak K. Bernardyni polscy. T. 2. S. 481–482, 488–489.

<sup>12</sup> VUB. Rkps. F-3-105, F-3-106, F-3-108, F-3-109. Zob. Flaga J. Formacja i kształcenie duchowieństwa zakonnego. S. 305; Murawiec W. Budzław // Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych / Pod red. H. E. Wyczawskiego. Kalwaria Zebrzydowska, 1985. S. 33.

Juvenalis Charkiewicz, Michał Paszkiewicz, Kazimierz Romanowski, Donat Szyszko. Należy jednak dodać, że rodami litewsko-białoruskimi utrzymywali kontakt również bracia mniejsi z innych stron Rzeczypospolitej czego śladem jest dorobek wywodzących się z prowincji ruskiej Paulina Urbanowskiego i Felicjana Lewickiego. Jako uzupełnienie obrazu kaznodziejstwa w prowincji litewskiej mogą służyć anonimowe kazania pochodzące z klasztorów położonych w jej granicach<sup>13</sup>.

Wymienieni kaznodzieje zakonni stanowili bez wątpienia elitę swojego zgromadzenia i to zarówno w sensie intelektualnym, jak i formalnym. Wszyscy zasiadali, bowiem we władzach zakonu jako gwardianie klasztorów ale także definityrzy prowincji a nawet prowincjałowie. Niektórzy, wyróżniali się aktywnością poza granicami Rzeczypospolitej jak np.: Romanowski, który od 1715 r. przez kilka lat w Rzymie, jako rezydent reprezentował interesy swojej prowincji czy Charkiewicz uczestniczący w wydarzeniach tej rangi co kapituła generalna zakonu w hiszpańskiej Walencji w 1768 r.<sup>14</sup> Ten ostatni jako prowincjał był również inicjatorem reformy studiów zakonnych i autorem podręcznika dla tercjarzy franciszkańskich.

Co nie bez znaczenia struktura dorobku kaznodziejского wszystkich wymienionych braci mniejszych jest na swój sposób charakterystyczna dla przepowiadania bernardyńskiego epoki saskiej. Przejawia się to w dominacji kazań okazjonalnych z relatywnie niewielkim udziałem homilii przygotowywanych przeważnie w postaci zbiorów na niedziele i święta zachowanych do dnia dzisiejszego w znacznej mierze w rękopisie. Tylko jeden zakonnik, Michał Paszkiewicz, był w tej grupie autorem drukowanego zbioru kazań i co również można uznać za symptomatyczne były to kazania pasyjne. W dorobku pozostałych dominowały okazjonalne kazania tematyczne przede wszystkim pogrzebowe i maryjne.

Ta struktura wydaje się odzwierciedleniem kilku zjawisk charakterystycznych dla katolickiej religijności staropolskiej zwłaszcza jej postaci w epoce saskiej. Kościół tego okresu dążył do pogłębienia i wzmocnienia postaw religijnych wśród swoich wiernych, budował złożony, wielopłaszczyznowy przekaz komunikujący wartości katolickie adresowany do wszystkich grup i warstw społecznych. Propagowaniu pobożności kształtowanej w tym duchu służyły promowane kultury chrystologiczne, maryjne i świętych. Związana z tym faktem rosła ilość różnego rodzaju działań o zamierzonym spektakularnym charakterze jak np.: koronacje obrazów czy misteria pasyjne czemu służyła zresztą dominująca barokowa maniera epoki. Innym przejawem tego zjawiska był dynamiczny rozwój ruchu pielgrzymkowego i związany z nim wzrost liczby sanktuariów. Kaznodziejstwo było niezbędne dla realizowania strategii komunikacyjnej Kościoła i naturalnie wpisane w jego wszelką liturgiczną i paraliturgiczną aktywność. Drugi aspekt decydujący o strukturze przepowiadania epoki saskiej, w tym również bernardyńskiego, to wielka popularność i zapotrzebowanie na kaznodziejstwo pogrzebowe. Utrwalenie się, zwłaszcza wśród szlachty, oracji funeralnych jako niezbędnego składnika uroczystości żałobnych i pogrzebowych sprawiło, że stanowią niemal połowę

---

<sup>13</sup> Raptularz mniej potrzebny dla cenzora niewdzięcznego tylko dla siebie Prostaka samego R. P. 1757 wygrzebany w konwencie dombrowieńskim ww. oo. Bernardynów za gwardiaństwa w. o. Jakuba Borkowskiego fundatora kościoła tamecznego // LNB. F. 130. Rkps. 2187; Praca po prostu złożona i notowana i dla użycia Prostacków rejestrami kazań i rzeczy przyozdobiona. Przez pewnego Prostacka Bernardyna tym samym pracującego w Witebsku i w Dambrownej na Rusi, który każdego tego zażywającego prosi o Zdrowaś Maria za duszę jego, aby mogła się dostać do nieba. Oprawiona roku pańskiego 1757 dnia 6 maja // LNB. F. 130 PR. Rkps. 412.

<sup>14</sup> *Charkiewicz J.* Dyjariusz podróży hiszpańskiej z Wilna do miasta Walencji na kapitułę jeneralną zakonu braci mniejszych św. Franciszka, to jest bernardynów odprawionej w 1768 r. / Oprac. B. Rok. Wrocław, 1998; *Murawiec W.* Charkiewicz Juvenalis // Słownik polskich teologów katolickich / Pod red. H. Wyczawskiego. Warszawa, 1981. T. 1. S. 278.

zachowanego staropolskiego dorobku kaznodziejskiego. Ich znaczenie wykracza zresztą daleko poza zjawiska związane z religijnością i można w nich widzieć komunikat symboliczny pełniący złożoną funkcję społeczną.

Bez wątpienia kaznodziejstwo bernardyńców litewskich korespondowało z opisaną aktywnością Kościoła katolickiego epoki saskiej wyrazem tego są przede wszystkim przepowiadania pasyjne i maryjne. W przypadku tych pierwszych należy zwrócić uwagę na przywoływany już zbiór kazań pasyjnych Michała Paszkiewicza “Sława bolesna albo bóle sławne bo królewskie, najslawniejszego i najboleśniejszego króla Bolesława Chrystusa Pana w pięciu Bolesławach królach polskich przez pięć piątków pasyjnych z ambony nieświeskiej księży bernardyńców promulgowane...”<sup>15</sup> Kaznodzieja czynił kolejnych Bolesławów władców Polski figurami Jezusa traktowanego jako Mąż Bolesci. W każdym kazaniu ramę przepowiadania stanowiły wydarzenia z okresu panowania innego władcy. Jednocześnie bernardyn był zdania, że w historii Polski panowało tylko pięciu Bolesławów. W pierwszym kazaniu Paszkiewicz wyjaśniał zresztą powód przywołania pięciu Bolesławów. Kaznodzieja przekonywał, że korzysta z symbolicznego związku między liczbę władców w historii swojego narodu a pięcioma ranami Chrystusa, co ciekawe nie rozwijał jednak tego tematu w toku dalszej argumentacji<sup>16</sup>.

Żaden bernardyn z charakteryzowanej grupy nie głosił słowa podczas uroczystości koronacji przedstawień maryjnych. Nie oznacza to jednak braku tego rodzaju kazań w ich dorobku. Zwraca tu uwagę wyróżniający się wysokim poziomem warsztatu retorycznego ale zachowany tylko w rękopisie dorobek kaznodziejski Charkiewicza. Znaczną jego część stanowią bowiem kazania maryjne powstające w związku z wpisanymi w kalendarz liturgiczny świętami maryjnymi Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny i Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny. Warto zauważyć, że kazania Charkiewicza powstawały sukcesywnie przez kilka kolejnych lat między rokiem 1754–1764. Co ważne wydaje się, że były to oracje rzeczywiście wygłaszane, których forma świadczy o kunszcie homiletycznym bernardyna<sup>17</sup>.

Kaznodziejstwo pogrzebowe stanowi niezwykle ważną część dorobku charakteryzowanej grupy i co symptomatyczne wszyscy tworzący ją bernardyńcy pisali tego rodzaju oracje. W przypadku Ludwika Bychowca i Donata Szyszki cały ich dorobek kaznodziejski przynależy do tego gatunku przepowiadania. Wymaga podkreślenia fakt, że teksty opublikowanych drukiem przepowiadań to nic innego jak wywiązanie się z obowiązku żyjących wobec zmarłego, utrwalenie jego pamięci wśród potomnych uważane za zwyczajową powinność rodziny ale i zakonu. Ilość nie tylko bernardyńskich drukowanych kazań pogrzebowych zdaje się dowodzić, iż była to w realiach staropolskich niezwykle silna praktyka kulturowa. Dla zobrazowania opisanej sytuacji można dodać, że kazaniem pogrzebowym było pierwsze wydrukowane w epoce saskiej przepowiadanie zresztą bernardyna litewskiego Kazimierza Romanowskiego<sup>18</sup> upamiętniające pogrzeb Teresy z Brzostowskich Ogińskiej pochodzące

---

<sup>15</sup> *Paszkiewicz M.* Sława bolesna albo bóle sławne bo królewskie, najslawniejszego i najboleśniejszego króla Bolesława Chrystusa Pana w pięciu Bolesławach królach polskich przez pięć piątków pasyjnych z ambony nieświeskiej księży bernardyńców promulgowane, do herbownego krzyża W. J. Jmć P. Michała Reskiego, sekretarza J. K. M. syndyka apostolskiego konwentu grodzieńskiego ks. bernardyńców przez łaskawą akceptacją referowane. Wilno, 1744.

<sup>16</sup> *Ibidem.* S. 4–5. — Paszkiewicz twierdził zresztą, że w historii Polski było tylko pięciu władców o imieniu Bolesław. Wyciągał z tego określone wnioski i interpretował jako fakt symboliczny, który właśnie chciałby wykorzystać. Choć trzeba zaznaczyć, że pięć ran Zbawiciela stanowiło dla niego okazję również do budowania innych alegorii.

<sup>17</sup> *Charkiewicz J.* [Kazania i nauki z lat 1754–1777]. K. 8r–24r, 73–75, 81–91, 113–114v. // VUB. Rkps. F-3-1167.

<sup>18</sup> *Romanowski K.* Żal nad żalę albo raczej od żalości w żalu skolligowane serca nad sercem fatalną zebilitowanym apopleksją, dziś serdecznym rysujące się smutkiem. Przy funebralnej serca dyspozycji J. W. Jejmc Teresy z Brzostowskich

z 1721 r. W sumie wszyscy kaznodzieje analizowanej grupy napisali piętnaście kazań pogrzebowych, w których wspomniano przedstawicieli takich rodów jak: Radziwiłłowie, Ogińscy, Gimbutowie, Kociełowie, Tyszkiewiczowie, Panczerzyńscy, Sielawowie. Jak widać obok rodów magnackich dużą część odbiorców stanowiła również zamożna szlachta często pozostająca w zależności klientalnej z magnatami wspierającymi barci mniejszych.

Dla ukazania związku między kaznodziejstwem bernardyńskim na Litwie a w innych częściach kraju warto dodać, że oracje funeralne powstające w Wielkim Księstwie Litewskim wpisywały się w powszechnie przestrzegane zasady konstruowania tego rodzaju przepowiadania w Rzeczypospolitej. Powstając w konwencji homiletyki późnego baroku, przeważnie z założenia schematyczne odwoływały się do topiki vanitatywnej oraz topiki cnót. Pełniły istotną rolę, jako swoisty komunikat normatywny, zwłaszcza w odniesieniu do kreowania ale i przetwarzania obrazu ról społecznych, służącego budowaniu zarówno wizji rzeczywistości doczesnej, jak i kreślenia perspektywy eschatologicznej odbiorców. Spełniały także ważną funkcję umożliwiając szlachcie manifestację swojej pozycji społecznej. W tym sensie stanowiły bogaty w znaczenia komunikat symboliczny głęboko wpisany w realia staropolskie. Rozpatrywany z tej perspektywy przekaz kaznodziejski ujawnia nie tylko cechy postaw religijnych szlachty ale również jej dążenie do podkreślenia swojej odrębności jako stanu i dążenie do integracji w jego obrębie. Kazania pogrzebowe można w tym kontekście rozpatrywać jako jeden z dyskursów symbolicznie definiujących tożsamość szlachty. Struktura dorobku Szyszki i Bychowca wydaje się sygnalizować opisane zjawiska i potwierdzać ich istnienie w całej Rzeczypospolitej.

Podsumowując warto podkreślić, że kaznodziejstwo bernardyńskie w Wielkim Księstwie Litewskim stanowiło immanentną część nie tylko przepowiadania zgromadzenia Braci Mniejszych regularnej Obserwacji ale szerzej kaznodziejstwa staropolskiego rozumianego jako swoisty metatekst. W tym sensie był to przekaz uwarunkowany przez złożony spłot czynników decydujących o obliczu ówczesnej kultury Rzeczypospolitej, który należy badać jako niezwykle bogaty w znaczenia, istotny element staropolskiego systemu komunikacji społecznej. Wartość przepowiadania bernardynów litewskich wynika również z ukazywanego za ich pośrednictwem zasięgu i charakteru oddziaływania Kościoła katolickiego w społeczeństwie Rzeczypospolitej. Jest to więc cenne źródło, którego umiejętne interpretacja może jeszcze wzbogacić naszą wiedzę o wiele cennych informacji na temat mentalności i religijności mieszkańców Wielkiego Księstwa Litewskiego.

### **Данные о статье:**

**Автор:** Волански Филип, докторант Университета Вроцлава, Вроцлав, Польша, [wolfil@op.pl](mailto:wolfil@op.pl)

**Заголовок:** Kaznodziejstwo bernardyńskie Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVIII wieku (ze szczególnym uwzględnieniem epoki saskiej) [Проповеди в ордене бернардинцев в Великом Княжестве Литовском в XVIII веке]

**Резюме:** Статья посвящена анализу роли проповеди в ордене бернардинцев (орден Младших Братьев Регулярной Обсервации) в Великом Княжестве Литовском в XVIII веке. В статье дана характеристика структуры и количественного состава ордена бернардинцев на белорусских землях, обращено внимание на связи ордена с магнатерией и шляхтой, а также на характерные для них донаторские традиции. Проанализированы формы образования и требований, предъявляемых к проповедникам в ордене, привилегии, которыми они пользовались в монастырях. Дано описание бернардинских реформ в 1768 г. в Будславе в Беларуси. Исследовано опубликованное наследие таких проповедников, как

---

Ogińskiej kasztelanowej witebskiej <...> smutnym odryswane stylem <...>. Supraśl, 1721. K. 16; zob. *Murawiec W. Romanowski Kazimierz // Słownik polskich pisarzy franciszkańskich*. Warszawa, 1981. S. 412–413.

Людвиг Быховец, Ювеналиуш Харкевич, Михал Пашкевич, Казимеж Романовский, Донат Шишко, а также сохранившиеся анонимные тексты с территории Беларуси. Вышеупомянутые проповедники составляли элиту своего собрания и участвовали в управлении орденом. Для них была характерна активность за пределами Речи Посполитой: Романовский выступал представителем ордена в Риме, Харкевич представлял Литовскую провинцию на заседаниях капитула в испанской Валенсии.

В статье охарактеризованы структуры интеллектуального наследия упомянутых проповедников, типичные для бернардинских проповедей саксонской эпохи и господствовавших в окказиональных проповедях, относящихся к марииному культу и культу святых. Выявлены связи бернардинских проповедей с римско-католической религиозностью первой половины XVIII века

**Ключевые слова:** проповедь, религиозность, францисканцы, католицизм, орден бернардинцев

### Information about the article

**Author:** Wolański, Filip, Ph. D. in History, Wrocław University, Wrocław, Poland, [wolfil@op.pl](mailto:wolfil@op.pl)

**Title:** The Preaching of the Order of Friars Minor (Bernardins) in the Grand Duchy of Lithuania in the 18<sup>th</sup> century (particularly in the Saxon epoch)

**Abstract:** The article deals with the function of the preaching in the Lithuanian Orders of Friars Minor (Bernardins) in the 18<sup>th</sup> century. The purpose of the present analysis is structure and amount of this part of the Order, the relationships between the monks and the noblemen and their support for the Bernardins, education of the preachers in the Order and their position in the convent. The next topic is the sermon's output of the Bernardinian preachers. The sermons of Ludwik Bychowicz, Juwenalis Charkiewicz, Michał Paszkiewicz, Kazimierz Romanowski, Donat Szyszko and anonymous sermons from the Bielarussian convents are mainly used in this paper. The most of these homilies deals with the Christologic cults, the cults of the Holy Mary and the Saint's cults. That was important factor to create Roman-Catholic identities in the Catholic part of the Grand Duchy of Lithuania society in the 18<sup>th</sup> century, integrated Catholics around symbolically communicated truths about their faith.

**Key words:** preaching, religiousness, Franciscan Order, Catholicism, Order of Friars Minor (Bernardins)

### References (Transliteration):

Brown, Sandra. Duns Szkot i jego szkoła, in *Historia filozofii zachodniej* / Pod red. Popkin, Richard. Poznań, 2003. S. 281–287.

Czerkawski, Jan. Filozoficzna szkoła franciszkańska w XVIII wieku, in *Roczniki Humanistyczne*. 1986. T. 24. Z. 2. S. 119–126.

Czerkawski, Jan. Rola szkotyżmu w kulturze filozoficznej czasów nowożytnych, in *Zakony franciszkańskie w Polsce*. T. 2. Cz. 1. Niepokalanów, 1998. S. 244–271.

Flaga, Jerzy. *Formacja i kształcenie duchowieństwa zakonnego w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII w.* Lublin: Wydawnictwo KUL, 1998. 365 s.

Gapski, Henryk. Zakony franciszkańskie w Polsce nowożytnej XVI–XVIII wieku, in *Zakony franciszkańskie w Polsce* / Pod red. Jerzy Kłoczowskiego. T. 2: Franciszkanie w Polsce XVI–XVIII w. Cz. 1. Niepokalanów: Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, 1998. S. 19–30.

Gonczarowa, Wiktoria. O manuskryptach klasztoru oo. bernardyńców w Wilnie, in *Nasza Przeszłość*. 1994. Z. 84. S. 299–321.

Grudziński, Kajetan. Wilno, in *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych* / Pod red. Hieronima Wyczawskiego. Kalwaria Zebrzydowska: Wydawnictwo Bernardynów «Calvarianum», 1985. S. 682.

Hardick, Lothar; Terschlüsen, Josef; Esser, Kajetan. *Franciszkańska Reguła życia*. Niepokalanów: Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, 1988. 203 s.

Iriarte, Lázaro. *Historia franciszkanizmu*. Kraków: Bracia Mniejsi Kapucyni, 1998. 624 s.

Kiaupe, Zigmantas. Kiaupienė. Jūratė, Kuncevičius Albinas. *Historia Litwy od czasów najdawniejszych do 1795 r.* Warszawa: PWN, 2007. 388 s.

Moorman, John. *A History of The Franciscan Order from its origins to the year 1517*. Oxford: Clarendon, 1968 641 s.

Murawiec, Wiesław. Budślów, in *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych* / Pod red. Hieronima Wyczawskiego. Kalwaria Zebrzydowska: Bernardynów «Calvarianum», 1985. S. 624.

Natoński, Bronisław. *Humanizm jezuicki i teologia pozytywno-kontrowersyjna od XVI do XVIII w. Nauczanie i piśmiennictwo*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2003. S. 282

Nimmo, Duncan. *Reform and Division in the Medieval Franciscan Order. From Saint Francis to the foundation of The Capuchins*. Roma: Capuchin Historical Institute, 1987. 659 s.

Pandzić, Basilio. Zakony św. Franciszka w Europie w XVI–XVIII w., in *Zakony franciszkańskie w Polsce* / Pod red. Jerzy. Kłoczowskiego. T. 2: Franciszkanie w Polsce XVI–XVIII w. Cz. 1. Niepokalanów: Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, 1998. S. 47–57.

Wyczawski, Hieronim. Kościelne zbiory biblioteczne (wiek XVI–XVIII), in *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*. T. 2. Cz. 1. Lublin: TN KUL, 1975. S. 517–549.

Wyczawski, Hieronim. Statuty Zakonu Bernardynów w Polsce 1453–1795, in *Prawo Kanonicze*. 1982. Z. 25. Nr 1–2. S. 179–196.